

FAZEKAS CSABA

A felekezetalapítás kérdése a két világháború közötti Magyarországon

*A szegedi fogadalmi templom keresztjének felszentelése
(Csongrád Megyei Múzeum Történeti Osztály, Archivum)*

VALAMENNYI kor valamennyi államalakulata számára problémát jelenthetett egyes új, az ismert és/vagy támogatott egyház(ak)tól eltérő vallási mozgalom megjelenése és terjedése. (A középkorból ezeket mint „eretnekmozgalmakat” ismerjük, hozzávetőlegesen a 18. századtól azonban „szekták”-ról szoktunk beszélni, azzal összefüggésben, hogy a reformáció majd a felvilágosodás alaposan átértékelte mind a katolikus egyház hatalmi súlyát, mind a vallási másság ellen alkalmazható eszközeit – miközben az utóbbival szembeni bizalmatlansága lényegében változatlan maradt.) Az említett, egyébként rendkívül heterogén csoportokat nevezhetjük összefoglalóan – kerülendő a pejoratív jelentésű és öndefinícióként nem használatos terminusokat (elsősorban a „szekta” kifejezést) – a 19. század második felétől mindenképp *kisegyházaknak*, melyek léte bonyolult és szerteágazó belbiztonsági, erkölcsrendészeti, az állam-egyház viszonyával összefüggő stb. kérdéseket vetettek fel (ezt tekinthetjük röviden *szektakérdésnek*), továbbá melyekre az egyes államok ugyanazon mozgalom esetében is különféle válaszokat adhattak. Volt, ahol megtűrték, esetleg támogatták azok tevékenységét, vagy csak hűvösen tudomásul vették felbukkanásukat, máshol azonban mindent elkövettek visszaszorításukra, s ebben alkalmazhattak különböző hatósági eszközöket, a burkolt zaklatástól a fizikai üldözésig. Megítélésünk szerint a szektakérdés sokkal több, mint néhány különnc vallási életet élő és propagáló személy belső ügye, ugyanis a kisegyházak megítélése szoros kapcsolatban állt az egyes korszakok uralkodó eszméivel, azok gyakorlati megvalósulásával. Vagyis tanulságos adalékokkal szolgálhat egy rendszer működésének megismerésében, különösen állam és egyház kapcsolatának vonatkozásában.

A két világháború közötti Magyarországon a Horthy Miklós nevével fémjelzett rendszer elejétől fogva szoros kapcsolatot épített ki a történelmi keresztény (római katolikus, református, evangélikus) egyházakkal. Az első világháború, illetve az 1918–19-es forradalmi mozgalmak permanens fenyegetettség-érzést váltottak ki minden újjal, ismeretlennel szemben, továbbá a rendszer irányítói társadalmi-gazdasági feladataikat a „nemzet erkölcsi helyreállításának” programjával is összekapcsolták, mely alatt lényegében a történelmi egyházak *fokozott közéleti-politikai szerepvállalását* értették. Utóbbiak pedig a liberalizmus korszakának tulajdonított elvállaltalanodás (indifferentizmus, laicizálódás) megállítást remélték, a katolikus püspöki kar pedig kimondottan az állam segítségével igyekezett az 1894-95-ös ún. egyházpolitikai törvényekkel elszenvedett presztízsvesztéseit is mérsékelni.

Ezen a ponton kapcsolódhatunk először a dolgozatunk címében is felvetett problémakörhöz, a *felekezetalapítás* kérdéséhez. (Természetesen alábbiakban nem a felekezetalapítás teológiai kérdéseiről, vagy egyháztörténeti adalékairól kívánunk szólni, hanem a kérdés jogi szabályozásáról, vagyis arról, hogy egy állam mikor járult hozzá, hogy keretei között X vagy Y felekezet szervezeten tevékenykedjen.) A szektaügyek megítélésének egyik legérzékenyebb pontja az a kérdés, hogy egy állam mikor és milyen feltételek mellett járuljon hozzá valamely vallási közösség *elismertetéséhez*, hatóságai által történt legitimitást biztosító bejegyeztetéséhez, legális szerveződésének tudomásul vételéhez. Az európai illetve észak-amerikai államok újkori története alapján lényegében kétféle (pontosabban ha ezek valamilyen „keverékét” számítjuk, úgy háromféle) elvet tapasztalhatunk egy megalakulni kívánó vallásfelekezettel szemben támasztott állami eljárásakor. Vagyis az állam megfogalmazhat *formai* illetve *tartalmi* feltételeket. Előbbi lehet például az adott felekezet létszáma, valamiféle szervezeti kritérium (pl. egy hitközség legitim vezetőségének kiállítása), vagy működési időtartam. (Ide sorolhatók például a magyarországi rendszerváltó törvények egyik sokat vitatott jogalkotásának, a vallásszabadságról rendelkező 1990/4. tc.-nek egyes pillérei, hiszen 100 természetes személy aláírását tekinti alapfeltételnek, de ugyanilyen jellegű annak 1993-as illetve 1998-as módosítási kísérlete is, melyek jelentős létszámemelést vagy százéves mű-

ködést hoztak szóba.) Tartalmi feltételnek számít rendszerint az erkölcs, a törvényes rend, mások világnézeti szabadságának védelme, minderről az érintettektől írásos (hitelvi) nyilatkozat szerkesztésének követelése stb. A felekezet jogi szempontból történő megalakítása – állami elismer-tetése – bekövetkezhet továbbá úgy, hogy az állam inkább csak adminisztratív teendőket lát el, mintegy automatikusan tudomásul veszi pl. a formai kritériumok meglétét (az említett 1990/4. tc. hasonló helyzetet teremtett), vagy úgy, hogy az állami tényező (szaktárca, törvényhozás, bíróság) többé-kevésbé széles mérlegelési jogkörrel rendelkezik az engedélyezés megadása vagy megtagadása vonatkozásában.

A 19. században megszületett liberalizmus egyházpolitikai téren – például a rendi-feudális modell helyébe polgári berendezkedést teremteni igyekvő magyar szabadelvűek esetén – az állam és az egyház összefonódása helyett e szférák elválasztását, az államegyházi modell helyett a felekezeti jogegyenlőséget, a vallásgyakorlás korlátai helyett annak szabadságát biztosító törvényeket követeltek. Vonatkozó programjuk azonban a vallásszabadságot elsőként törvénybe iktató 1848/20. tc. elfogadásáig, illetve a kiegyezés stabilizálódásának időszakáig érthetően csak a történelmi hagyományokkal és jelentős társadalmi támogatottsággal rendelkező egyházak (a két protestáns nagyegyház: az evangélikusok és a reformátusok, továbbá az unitáriusok és a görögkeletiek, majd később az izraeliták) hívei vonatkozásában fogalmazódott meg. (Ez a megállapítás egyébként kisebb megszorításokkal még az egészen eltérő hagyományokkal – a „négy bevett vallás” 1568-as tordai országgyűlésen megfogalmazott rendszerével Európában kuriózumot teremtő – Erdélyre is vonatkoztatható.) A kiegyezést követő évekig Magyarországon egyszerűen nem kellett az államnak az újonnan szerveződő felekezetek problémájával a jogalkotás és az államigazgatás szintjén foglalkoznia. (Persze, vonatkozó elméletek már a felvilágosult abszolutizmus – például II. József – érvrendszerében is megszülettek, rendszerint olyan módon, hogy a felekezeti tolerancia legfeljebb a történelmi protestáns egyházak egyenjogúsításának határáig terjedhet, a kisebb szektákra azonban semmiképpen.)

Először az 1860-as évek végén – az 1870-es évek elején kibontakozott egyházpolitikai vitákban merült fel a gondolat, hogy az egyénnek megadott

szabad vallásgyakorlás jogát azok szervezett (sőt: újonnan szervezett) közösségeitől sem lehet elvitatni. Eötvös József második kultuszministersége idején tudatosan készült a problémakör rendezésére. 1870. április 7-én a vallásszabadságról szóló törvény beterjesztésekor például a fő hangsúlyt *az állam legfőbb felügyeleti jogának* biztosítására helyezte, melyet – többek között – azzal is elősegíthetőnek vélt, hogy „azon vallásfelekezetek, melyek eddig törvényesen nem ismertettek el, tartoznak szervezeti alapszabályait a kormányhoz felterjeszteni.” Általában elmondhatjuk, hogy a polgári átalakulás felgyorsította a felekezeti pluralizálódás tendenciáját; továbbá törvényszerűen vetette fel a kérdést (liberálisok és konzervatívok, vagyis a politikai élet valamennyi résztvevője számára), hogy ha az állam elvben elismeri polgárainak szabad döntési jogát az egyén által követni kívánt vallási tanítások vonatkozásában, vagyis a látogatni kívánt egyház megválasztásában (például azáltal, hogy lehetővé teszi a katolikusok protestáns hitre térését és viszont), akkor előbb-utóbb foglalkoznia kell azzal a lehetőséggel is, hogy lakosainak egy csoportja önálló, szabad döntése folytán új felekezetet hoz létre, melyben a transzcendencia iránti lelki igényeit megélheti, világnézetét a gyakorlati életében is alkalmazhatja. Mindez nem kis dilemmát jelentett, hiszen az elvi liberalizmus következetessége lehetővé kívánta tenni – elvben korlátlan számú – új felekezet létrejöttét, melyekkel szemben csak a *törvénytisztelet* és a *közerkölcsiség* tiszteletben tartását állíthatták feltételül. Mindezt nemcsak elvi jelentőségű érveléssel, hanem a történelmi tapasztalatra (például a lutheránus illetve kálvinista irányzatok megszületésével és elterjedésével összefüggő történelmi eseményekre) építő argumentációval is alátámaszthatták. A 19. század közepétől mindezt az egyre jobban kibontakozó – parlamenti viharokat is kiváltó – nazarénus mozgalom magyarországi megjelenése is felerősítette. Így érthető, hogy az 1890-es évek elején elemi erővel kirobbanó egyházpolitikai vitában a római katolikus egyház nemcsak a házasságjoggal, a vagyoni kérdésekkel, hanem a szabad vallásgyakorlással összefüggő felekezetalapítás-jog célba vételével is igyekezett az – állam-egyház viszonyt Magyarországon jókora késéssel polgári alapra helyező – törvénykezéssel szembeszegülni, a „szektásodás” veszélyeire figyelmeztetni, stb.

Mint tudjuk, agitációjuk végül sikertelen lett, és a hazai Corpus Jurisba

az egyházpolitikai törvények megkoronázásaként került be az 1895/43. tc., mely a 20. század folyamán napjainkig a vonatkozó kérdések kiinduló pontját képezi. A törvény leszögezi, hogy vallását Magyarország valamennyi felnőtt polgára szabadon gyakorolhatja (a közerkölcsök és a törvényesség kritériumainak határain belül), és a vallásfelekezetek tekintetében három pólusú rendszert állított fel: a bevett, a törvényesen elismert és a törvényesen el nem ismert (vagy túrt) felekezetek (szekták) kategóriáját. Utóbbiak a jogértelmezés szerint nem tekinthetők egyebeknek, mint olyan magántársulatoknak, melyekben a tagok egyéni vallásszabadságai maradéktalanul érvényesülnek, de összességük nem tekinthető jogi személyiségnek, rájuk az egyesülési jog rendelkezései irányadók. Bevett felekezetnek számítottak a történelmi múlttal és az állam széleskörű támogatásával felruházott vallások: római és görög katolikus, református, evangélikus, unitárius, görögkeleti, izraelita. (Utóbbi az éppen ekkor elfogadott 1895/42. tc.-kel, az ún. recepciós törvénnyel nyerte el a felekezeti egyenjogúságot a történelmi keresztény egyházakkal.) A törvény egyik jelentős novuma volt a felekezeten kívülség elvi lehetőségének biztosítása a semmilyen elkötelezettséget vállalni nem akaró, a meglévő felekezeti határokon kívül élni kívánók számára. A másik jelentős újdonság annak a jognak a törvénybe iktatása, hogy magyar állampolgárok immáron törvényesen, állami elismertetés reményében hozhatnak létre új vallásfelekezeteket. Ezt egyrészt az 1. §. nyomatékosította azáltal, hogy a szabad vallásgyakorlatot nemcsak a magánéletben biztosította, hanem annak „külsőképpen történő” (vagyis nyilvános) kifejezésének jogosultságát is. A különféle vallási nézetekkel bíró csoportosulások közül azokat ruházhatták fel „törvényesen elismert” kitétellel, melyek egyrészt *legalább egy működő hitközséget* megszerveztek, másrészt hitéletükre vonatkozóan az államhoz benyújtott *szervezeti szabályzatukat* a vallás- és közoktatási miniszter jóváhagyta. Ez a jogi szabályozás megint csak figyelemre méltó: a megalakulni kívánt vallásfelekezet törvényesítésekor nem elsősorban formai kritériumokat vett figyelembe (mint például a felekezet tagjainak száma), hanem – Eötvös József említett fejtegetését visszhangozva – az állam döntési jogát hangsúlyozta annak mérlegelésében, hogy az új felekezet megtartja-e a közrend és a közerkölcsiség normáit. Nem preventív, védekező, sokkal inkább pozitív, nyitottságot sugalló tör-

vény, egyszerűbben szólva: nem a vallással való visszaélés elleni védekezést, hanem annak törvényes keretek közötti gyakorlását állította középpontba.

A törvényesen elismert státus gyakorlati jelentőségét éppen abban jelölhetjük meg, hogy a századforduló liberális törvényhozása ezzel a köztes kategóriával próbált valamiféle *átmenetet* teremteni a nagy társadalmi támogatottságú, illetve tradíciókkal rendelkező egyházak illetve az újonnan alakult, nyilván kevesebb tagot számláló, eltérő hagyományokkal és szokásokkal bíró vallásfelekezetek közé. A közép szint, vagyis az elismert státus egyrészt jelentette az érintett felekezet szabad szervezkedésének (missziójának) lehetőségét, egyházközségei létrehozását mint jogot; ugyanakkor elismerte az állam legfőbb felügyeletének elvét és az ország törvényeit, mint rá háruló kötelezettséget. E státusú vallási közösségek ugyanakkor nem részesülhettek a bevett felekezeteknek járó előjogokból, például nem élhettek a politikai életben való közvetlen részvétel (pl. főrendiházi tagság stb.), az éves költségvetésekben biztosított jelentős állami támogatások stb. élvezéséből. Az állam szándéka nyilvánvaló: a törvényesen elismert státusúaknak mintegy ki kell állni az idő próbáját, hosszabb távon – rendezett körülmények közötti működéssel – „kiérdemelni” a bevett felekezetek közé emelkedést.

Fontos megállapítani, hogy a törvény elfogadásakor a „törvényesen elismert” felekezeti kategória „üres” volt, ami önmagában jelzi: a törvényhozás a később megalakulni kívánó vallásfelekezetek részére hozta azt létre. Amikor 1905-ben egy kultuszminiszteri rendelet törvényesen elismertnek minősítette a baptista felekezetet, úgy tűnt, valóban megindul a kisebb vallásfelekezetek államilag jóváhagyott alakulásának folyamata. Az állam ezzel ugyanis mintegy „komolyan gondolta”, hogy a kisebb támogatottságú vagy újabb vallások híveinek is ugyanolyan joga felekezetként megszerveződni és vallási felfogásukat megélni, mint a katolikusoknak és reformátusoknak, a bevett és elismert felekezetek közötti különbségtétel ugyanis nem a törvényes működés jogi kereteire vonatkozott. Az 1906 utáni koalíciós kormányzás, majd a háborúba sodródó ország belpolitikai viharai nem teremtettek alkalmas körülményeket a felekezetalapítás további jogi elismertetéséhez. 1916-ban azonban mégis sor került egy újabbra, amikor is nem kultuszminiszteri rendelet, hanem parlament által alkotott törvény

(1916/17. tc.) nyilvánította törvényesen elismert felekezetnek a mohamedán vallás követőit. (A döntés mögött azonban nyilván nem a felekezeti élet további liberalizálására irányuló törekvés játszott fő szerepet, hanem a háborúban a központi hatalmak sorába lépett Törökországnak – a Monarchia katonai szövetségesének – tett gesztus, illetve a boszniai muzulmánok megnyugtatójának szándéka. Vagyis a törvényt – szemben a baptistákra vonatkozó korábbi rendelettel – egyértelműen aktuálpolitikai indíttatásúnak tekinthetjük.)

A világháborút követő forradalmak, a trianoni béke majd az ellenforradalmi rendszer létrejötte után – nyilván nem függetlenül az állam-egyház viszonyt gyökeresen eltérően értelmező *keresztény-nemzeti ideológia* térnyerésétől – alapvetően változtak meg a felekezetalapítás politikai keretei, mindenekelőtt az elismertetést kézben tartó állam egyházpolitikai szándékai. Már 1919 végétől, 1920 elejétől nyilvánvalóvá vált a történelmi egyházak állami szerepének felértékelődése, illetve azon felfogás uralkodóvá válása, hogy minden új társadalmi jelenség csak a kíváncsú egységet bontja meg, ezért veszélyes, inkább visszaszorítani, mint legitimálni kell. A kisebb felekezetek (ekkor már egyértelműen szektának minősített közösségek) szemmel tartásakor az állam egyértelműen az azokra amúgy is ab ovo görbe szemmel néző történelmi keresztény egyházak álláspontját tette magáévá, illetve azok közreműködésére támaszkodott a felekezetalapítás elvi kérdéseinek tisztázásakor továbbá gyakorlati kivitelezésekor. 1921 decemberében például a kultusztárca körlevéllel fordult a történelmi egyházak püspökeihez, és széleskörű, bizalmas adatszolgáltatásra, továbbá állásfoglalásra kérte őket az egyházmegyéjük területén élő szektákkal kapcsolatban.

Nagyon fontos megjegyezni ezen a ponton, hogy a beérkezett adatokat 1923-ban újabb körlevélben összegző Klebelsberg Kunó (a korszak meghatározó jelentőségű kultúrpolitikusa) kezdeti egyházpolitikájából a századforduló liberális törvényhozása által kezdeményezett *gyakorlat folytatásának szándéka* rajzolható ki. Klebelsberg először is regisztrálta a tényt, hogy hazánkban jelentős méreteket kezdett öltetni a különböző keresztény irányzatú, történelmi egyházakon kívüli vagy azokkal épp teológiaiilag szembe forduló vallási mozgalmak elterjedése. A fejleménynek – mint leszögezte – maga sem örült, viszont úgy vélte: „A mozgalmak a lelki élet körébe tartoz-

ván az 1895. évi 43. tc.-kel és a trianoni békeszerződéssel is biztosított szabadságot élvezik, úgy hogy itteni részről történő beavatkozással a belső fejlődés jogát meggátolni alig áll módunkban.” Már a megváltozott szándék jeleként azonban hozzátette, hogy ezek a vallási mozgalmak államellenesnek is látszanak, Amerikából terjednek el, különben is internacionalista irányzatúak, ezért mindenképpen fokozott figyelmet érdemelnek, s a kultusztárca számít a történelmi egyházak éberségére és az állami szervek adott esetben történő figyelmeztetésére. A miniszter ekkor még a vallásosság fellendítésében látja a szekták meggátolásának útját, mint írta: „lelki mozgalmakról lévén szó; jogi kényszerrel ellenük alig tehető valami, lelki irányú kell, hogy legyen” a védekezés is. Klebelsberg végkövetkeztetése azonban összességében mégis pozitív, s a századforduló törvényesítési eljárásának folytatását, a felekezetalapítás jogának további gyakorlását helyezte kilátásba. Érvelésében központi helyre azt a gondolatot állította, hogy mivel e csoportok szerveződését végleg meggátolni úgysem lehet, arra kell törekedni, hogy legalizálásukkal az állam ellenőrzése alatt fejtsék ki tevékenységüket. Különösen a metodistákat és az adventistákat vélte „vesélytelennek”, sőt a hazai társadalmi-politikai viszonyok között hasznos tevékenységet folytató közösségeknek is, ezért az 1895/43. tc. felekezetalapításra vonatkozó szakaszainak kiegészítésére tett javaslatot a *vallásegyesület* fogalmának bevezetésével és „megtöltésével”. Ez értelmezésében a meglévő törvényesen elismert státusnál is szűkebb érvényű, a társadalmi egyesületek speciális irányú csoportját jelentette volna, de mégis csak a vallásszabadság intézményes keretek közötti gyakorlásának biztosítékát tartalmazta. Érdemes a miniszter okfejtését felidézni: „[Az el nem ismert felekezetek] csupán a közigazgatási hatóság rendőri szempontú ellenőrzése alatt állanak, felmerült a gondolata annak, hogy szakszerű felügyelet alá helyezzessenek, mely felügyelet az 1895. évi 43. tc.-nek a jövőben elismerendő vallásfelekezetekre vonatkozó rendelkezései mintegy kiegészítéseként úgy volna esetleg a tapasztalt szükségből elérhető, hogy a hívek a vonatkozó törvényi rendelkezés figyelembevételével egyesületbe tömörítve vétetnének a vezetésem alatt álló minisztériumnak is felügyelete alá, amikor is közvetlen és szakszerű ellenőrzés alá volnának vonhatók. Ezen eljárással meghonosíthatnák a vallásegyesület, mely jogi vonatkozásban az előkészí-

tés alatt álló egyesületi törvény kapcsán nyerhetne további szabályozást úgy, hogy ezzel ezen országunk történelméből kinőtt autonomikus alakulatokra és életviszonylatra is kiterjeszketnék törvényhozásunk és kormányzatunk.” (Kiemelés az eredetiben.)

Ez egyben az utolsó olyan állami megnyilatkozás is, mely a Horthy-korszakban a felekezetalapítás jogának további gyakorlására utal. Klebelsberg hamar megváltoztatta véleményét, és a felekezeti paletta színesítése helyett – a keresztény-nemzeti eszmekörből következő módon – a meglévő egyházpolitikai állapot bebetonozásának, az állam és a történelmi egyházak szervezeti-ideológiai összefonódásának álláspontjára helyezkedett, mely utóbbiak fokozott állami szerepvállalását a magyarság lelki egységének szilárdításaként, az új felekezetek elismerését pedig a társadalom erőinek szétforgácsolásaként értelmezte. Így az általa 1923-ban elmondottakból nem lett semmi, sőt ekkortól datálhatjuk azt a gyakorlatot is, hogy a felekezeti joggyakorlás szélességének megítélése (magyarán a felekezetalapítás joga) a kultuszminisztérium helyett a belügyminisztérium kezében súlypontosodott. A kisegyházak ügyeit ettől kezdve nem a vallásügyi igazgatás, hanem az állam- és a közbiztonság oldaláról közelítették meg, e vallási mozgalmakban a társadalom és az állam rendjének potenciális ellenfeleit látták, ezért kezelésük kizárólag a rendvédelmi szervek (rendőrség és csendőrség) feladatkörébe került.

Következtetésünk így röviden összegezhető: a Horthy-korszakban újabb felekezet törvényes elismertetésére *nem került sor*, sőt a második világháború felé haladva egyre inkább szűkültek a kisegyházak vonatkozó lehetőségei, fogyatkozott az állami elismertetéshez szükséges politikai háttér. Pedig többen megkísérelték a vallási élet sokszínűbbé tételét saját elismertetésük ügyével összekapcsolni. A korszakban a már 1920-ban is érvényes felekezeti besorolásokon az állam csak egyetlen alkalommal eszközölt – akkor is negatív irányultságú – változtatást: 1942-ben az országgyűlés hatályon kívül helyezte az említett 1895/42. tc.-et, vagyis megvonta a bevett státust az izraelita felekezettől és visszaminősítette azt törvényesen elismertnek. (Az 1942/8. tc. hivatkozási alapjának az izraelita felekezet egyéni és közösségi joggyakorlatában szükséges „harmonizáció” szükségességét nevezték – a három zsidótörvény életbe lépését követően.)

Mindennek okát egyértelműen abban jelölhetjük meg, hogy a Horthy-rendszer deklaráltan *életben tartotta* a századforduló egyházpolitikai törvényeit, köztük az 1895/43. tc.-et (sőt ázt valamennyi vallási vonatkozású rendeleténél kizárólagos hivatkozási alapként használta), a szabad vallásgyakorlattal foglalkozó paragrafusoknak azonban nem az eredeti (bővítő), hanem nagyon is *szűkítő, korlátozó értelmezését* nyújtotta. A törvényből nem az állam által kínálható engedményekre, hanem az általa állítható korlátokra helyezte a hangsúlyt. A felekezetalapítás vonatkozásában sem az elismertetés lehetőségét és kritériumait ragadta meg, hanem azt a jogot, hogy az állam senkit nem minősít elismert felekezetnek, ha úgy akarja. Az említett 1895. évi törvénnyel való szembefordulás több ponton is megragadható, példaként csak azt említjük, hogy míg az elismertetés alapvető feltételeként a törvény csak a törvényességet és a közérkölcsiség tiszteletét rögzítette, addig a Horthy-rendszer hatóságai első helyre a felekezetek szabadságának mérlegelésében a fennálló rend iránti *politikai megbízhatóságot* helyezték, a gyakorlati megvalósításkor pedig nem a megalakult hitközségi szervezet léteire stb. voltak tekintettel, hanem a történelmi egyházak érzékenységre, utóbbiak kivételezettségének tiszteletben tartására. Túlzás nélkül úgy is fogalmazhatunk, hogy a törvényesen elismert vallásfelekezeti státussal a Horthy-rendszer nem nagyon tudott mit kezdeni, hiszen azt a korábbi államrendszer kifejezetten a nem törvényellenes tevékenységet folytató új vallási képződmények legalizálására szánta, amit a történelmi egyházak és a kereszténység elveit politikai eszközökkel megvalósítani kívánó csoportok egyaránt nem tartottak kívánatosnak. Nagyon jellemző példa még minderre, hogy a baptista felekezet hivatalos jogállásában egyszer sem kezdeményeztek módosítást (vagyis, hogy megszüntessék törvényesen elismert besorolását), ugyanakkor a korszakban keletkezett, bizalmas vallásügyi szabályozást tartalmazó valamennyi belügyminiszteri utasítás, rendelet ugyanolyan szektának tekintette a baptistákat, mint az elismertséggel nem rendelkező közösségeket, s eszerint is jártak el velük szemben. Ha meg is említették eltérő jogállásukat, megfigyelendő társadalmi veszélyforrást láttak bennük, ugyanúgy, mint az adventistákban, a pünkösdiekben stb.

A trianoni békét becikkelyező 1921/33. tc. 55. §-a viszonylag ponto-

san körülírta a vallásszabadság értelmezésével kapcsolatos alapelveket: „Magyarország minden lakosát megilleti az a jog, hogy bármily hitet, vallást vagy hitvallást nyilvánosan vagy otthonában szabadon gyakorolhasson, amennyiben azok gyakorlata a közrenddel és a jó erkölcsökkel nem ellenkezik. Ezekkel a rendelkezésekkel szemben semmiféle rendelet vagy hivatalos intézkedés nem lesz hatályos.” Ugyanakkor a Horthy-kor állama ezzel teljesen ellentétes módon kizárólag „bizalmas” illetőleg „szigorúan titkos” minősítésű belügyminiszteri rendeletekkel szabályozta a vallásszabadság megvalósulásának gyakorlati kérdéseit, a kisegyházak vallási életét. (Évente, kétfévente kaptak a helyi rendőr- és csendőrhatalóságok átfogó jelentőségű vallásügyi rendeletet, egyes közösségek konkrét ügyeiben pedig folyamatosan bocsátottak ki ilyeneket.) Ugyanezen törvény még azt is rögzítette, hogy „minden magyar állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi”. A magyar állam azonban a Horthy-korszakban következetesen diszkriminatív felekezeti politikát folytatott a törvényes rendet tiszteletben tartó, ugyanakkor a történelmi egyházak nemtetszését kiváltó kisegyházak irányában.

A korszak jogi kézikönyvei rendszerint a felekezetalapítás „befagyasztását” azzal indokolták, hogy az elismertségért folyamodó, vagy legalábbis arra számító kisegyházak nem felelnek meg az 1895/43. tc. kritériumainak (holott, mint jeleztük, nem erről volt szó), vagyis erkölcstelenek illetőleg a közrendre veszélyesek. Egy törvényesen el nem ismert felekezetről – például egy közigazgatási tanfolyamra írott összefoglalás szavaival – pedig csak azt tartották fontosnak kijelenteni, hogy mit nem élvezhet: „jogi személyiségét a törvény el nem ismeri, vagyonszerzését nem engedélyezi, szervezkedési jogát figyelembe nem veszi. Ilyen egyházak nem vehetik igénybe híveiknek vagyoni hozzájárulását az egyház szükségleteire, egyházközséget nem alakíthatnak, iskolát fenn nem tarthatnak, nyilvános gyülekezeteik a gyülekezési jog általános szabályai alá esnek, és a rendőri hatóságnál bejelentendők, s rendőri felügyelet alatt állanak.” A korszak jogmagyarázói megpróbálták éles különbséget tenni az egyének magán-vallásgyakorlata és azok összessége között, nem véve figyelembe, hogy a vallási élet (például egy istentisztelet) jellegéből adódóan közösségi tevékenység. Az 1943-as

kiadású hatályos rendeletgyűjtemény például így írt: „A szektákban a szabad vallásgyakorlat jogát élvező egyes személyek önkéntesen társulnak közös vallási céljaik elérésére. E társulásnak azonban sem közjogi, sem magánjogi jogalanyiséga nincs, és semmi vonatkozásban sem tekinthető jogilag szervezett személyösszességnek. Az a szabadság, amit a szekták ilyformán törvényeink szerint élveznek, az őket követő egyesek vallásgyakorlati szabadságának összessége, de annál nem több.” Az ilyen típusú jogértelmezés inkább csak a vallásos gyülekezetekkel szembeni hatósági fellépés indoklására volt alkalmas.

A törvényesen el nem ismert felekezetek vallási gyakorlatának szabályozásáról az alapelveket az 1924-es belügyi rendeletben dolgozták ki, ezeket 1939-ig folyamatosan ismételték, újra lerögzítették, próbálták pontosítani. A lényeg, hogy a kisegyházak „állandó és éber rendőrhatalósági felügyelet és ellenőrzés alá veendők”, s elrendelték, hogy valamennyi összejövetelüket külön gyűlésnek kell tekinteni, vagyis esetenként bejelenteni, azokat a rendőr- és csendőri szerveknek rendszeresen figyeltetni, az elhangzottakról jelentést tenni, a kiskorúakat (18 éven aluliakat) még az alkalomszerű részvételtől is szigorúan eltiltani, sajtótermékeik terjesztését minden lehetséges eszközzel akadályozni stb.

Az 1924–1944 közötti folyamatot jól illusztrálta a metodista egyház jogi helyzetének kérdése. Már Klebelsberg is úgy ítélte meg, hogy egy társadalmi szempontból kifejezetten hasznos tevékenységet folytató neo-protestáns irányzatról van szó (létszámukhoz képest jelentős karitatív tevékenységről), ráadásul kiterjedt nyugat-európai kapcsolataik miatt sem kívánatos a metodisták közösségét „piszkálni”, nehogy hátrányosan befolyásolja mindez Magyarország külföldi megítélését. 1928-ban a vallás- és közoktatási minisztériumban komolyan szóba került a metodista egyház törvényesen elismert felekezetté nyilvánítása, melynek első lépéseként a belügyminisztérium arra utasította a rendőr-, csendőrhatalóságokat, hogy a metodistákkal szemben enyhébb elbánást tanúsítsanak, mint a többi szektával. Maguk a metodisták is bizonyosak voltak hamarosan bekövetkező elismertetésükben. A rendvédelmi szervek intézkedéseiben ugyanakkor nincs nyoma semmilyen differenciált kezelésnek, mint ahogy az elismertetésre tett további jogi lépésnek sem. A harmincas években újra szóba

került, hogy a szekták között az államnak különbséget kell tennie, amelynek a „veszélytelenek” esetén a jogi helyzetben is ki kell fejeződnie, és a metodistákat egyértelműen ide sorolták. (Már csak azért is, mert Nyugat-Európából ismételt tiltakozások futottak be egyes vidéki metodista gyülekezetekkel szembeni hatósági túlkapások miatt.) Bizonyos dilemmák után azonban mégis inkább a kisegyházakat belső jellegzetességeik figyelmen kívül hagyásának, azok egy kalap alá vételének álláspontjára helyezkedett a magyar belügyminisztérium. Amikor 1939-ben a háborús veszélyre való hivatkozással valamennyi kisegyházat betiltották, egyedül a metodistákra nem vonatkozott az amúgy is korlátozott egyesülési jog megvonása – mindez persze nem jelentette, hogy a metodisták megúszták volna a hatóságok zaklatásait ebben az időszakban is. Az ő példájuk egyértelműen megerősítette, hogy a felekezetalapítás és elismertetés kérdését *pontosan ugyanolyan mértékig* határozzák meg a fennálló jogszabályok, mint az állam – tételes jogban le nem rögzített – egyházpolitikai irányvonala, ideológiai meghatározottsága.

A kisegyházi vallásosság közül korszakunkban a baptisták mellett a metodisták, nazarénusok, adventisták, az Üdvhadsereg, a különböző pünkösd mozgalmak és a Jehova Tanúi tettek szert jelentősebb támogatottságra. Ezek az újabb keletű vallási mozgalmak legnagyobb mértékben épp a 20. század első évtizedeiben kezdtek elterjedni Európa államaiban, így hazánkban is. Magyarországon az első világháború után azonban a hatalom birtokosai mindezt – mint említettük – nem vallási jelenségnek tekintették, hanem úgy magyarázták, hogy a történelem viharai összeroppantották nemcsak az ország gazdaságát, hanem a „magyar nép lelkét” is, ezért keresnek új vallásokat a „megzavarodott” emberek. Másrészt a nemzet ellenségeinek aknamunkáját vélték felfedezni abban (az antant hatalmákét ugyanúgy, mint a kommunistákét vagy a zsidóságét), és a Bibliát így-úgy magyarázó kisegyházakat – melyek közéleti célokat elvélve sem fogalmaztak meg – egyszerűen azonosították a rendszerre veszélyes politikai mozgalmakkal. Ez a vélekedés a Horthy-rendszer negyedszázada alatt egyre jobban felerősödött és a kisegyházakkal szembeni hatósági intézkedéseket egyre sokrétűbbé tette. (Megjegyezzük, nyilvánvalóan akkor is voltak, illetve lehettek a társadalomra valóban veszélyes, vagyis köztörvényes bűnöket ideológiai

elvekkel ötvöző, vagy akár az emberek vallási jóhiszeműségével visszaélő, azokat anyagilag megkárosító egyének, az általunk kisegyháznak tekintett említett csoportokról azonban ilyen eseteknek nem találtuk nyomát.)

1925-ben az északkeleti megyékben rendelték el széleskörű nyomozást adventista és egyéb csoportok felszámolására, melynek okát abban jelölték meg, hogy a kisegyházak egyszerre a kommunizmus ravaszul burkolt ügynökei, az amúgy is „nemzeti szempontból megbízhatatlan” zsidóság cinkosai és a kisantant által pénzelt társaságok. (A detektívjelentések számos önellentmondása közül csak utóbbira hívjuk fel a figyelmet: a kisegyházakat Romániában, Csehszlovákiában és Jugoszláviában is üldözték stb.) A belügyminiszter 1926-ban újabb rendeletet bocsátott ki, melyben a rendőrséget utasította, hogy a történelmi egyházak helyi képviselőjének kérjék ki a véleményét a szekták elleni intézkedésekkor. Egy évvel később a kormány újrászabályozta a kérdést, nem utolsó sorban azért, mert a történelmi egyházak vezetői a hatóságok erőteljes fellépését sürgették. A szektakérdés jelentős belpolitikai ügyként való kezelésére utal, hogy 1928-ban négy miniszter bizalmas értekezleten vitatta meg a szektaellenes tennivalókat.

A *vidéki hatóságok* számára azonban mindezt nagyon nehéz volt megvalósítani, hiszen lényegében lehetetlennek bizonyult annak előírása, hogy pontosan mit és miért kell tiltaniuk. Többek között minden igyekezetük ellenére sem tudták definiálni, hogy mi sérti például a történelmi egyházak hitelveit (amikor a katolikus és református teológiai felfogás is több ponton ellentmond egymásnak) stb. Ezért a rendőri szervek inkább a szigorú korlátozás álláspontjára helyezkedtek, eljárásuk indoklásául pedig nem elkövetett konkrét bűnök felsorolását, hanem a nemzetre gyakorolt veszélyesség általános frázisait használták, holott ilyesmi az érintett csoportok hitelveiből még nyomokban sem volt kimutatható. Jellemző például a putnoki főszolgabíró egy 1924-es rendelete, amely az adventisták ottani működését tiltotta be: „nemzeti közérdekből sem kívánatos a szekta működése, mert a szociáldemokrácia és kommunizmus internacionalizmusát olthatja a szívekbe [...] valószínű, hogy külföldi kémiszolgálatra használják fel a szekta híveit, mely a vallás leple alatt óhajtja nemzet- és hazafiatlan elveit megvalósítani.” 1928-ban egy Szabolcs megyei községben lakó methodista

meghívott magához egy prédikátort, aki a házigazdán és feleségén kívül két szomszédal beszélgetett, amikor csendőrök ütöttek rajtuk, és a metodistát napokig fogva tartották. A csendőri jelentés szerint az illető gyűlöletkel tő uszításával „összecsődítette a falut” (ehhez hasonló sem történt) és egyébként is „politikailag megbízhatatlan” (a terjedelmes nyomozati anyagból sem derül ki, hogy miért). Egyik legnagyobb port felvert esemény Ibrány községben történt, ahol több tucat földműves kívánt kilépni a református egyházból, saját – adataink szerint különös, szigorú erkölcsösséget, de távolról sem közveszélyes elveket hirdető – bibliai mozgalom létrehozása céljából. A hatóságok a legkülönbözőbb címeken akadályozták összejöveleiket, majd a tizenkét vezetőt egyszerűen elmeógyógyintézetbe zárták. Mivel épelméjűek voltak, hamarosan visszanyerték szabadságukat, persze kezelésük költségeit utólag velük fizettették meg. Az ügy már a belügyminisztériumba is eljutott, ahol helyeselték a példátlanul szigorú fellépést, mivel Budapestről úgy tűnt, hogy a szabolcsi falvak hasonló mozgalmait „Amerikán keresztül a bolsevista Oroszország szítja”. A nem kis logikai bukfcenct tartalmazó feltételezés jellemző a korszak sajátos ellenségképére, mely a belügyminisztérium aktáiban egy komplett magyarellenes kém-történetté alakult (a faluban megjelent állítólagos sötét öltönyös férfiakkal együtt), anélkül hogy bármi konkrétumot is tartalmazna a vallásos társaság nemzeti méreteket öltött „veszélyességével” kapcsolatban.

A felekezetalapítás jogának gyakorlása nagyon szorosan összefüggött ebben a korban a *történelmi egyházak* megnyilatkozásaival, abból, hogy vezetőik hogyan értelmezték az állammal történő kapcsolattartást. Bár többnyire a kisegyházak erőteljes visszaszorítását szorgalmazták, stratégiáik között azonban mutathatók ki eltérések. Zadravecz István *római katolikus* tábori püspök például már 1920 körül a területi revízió ellehetetlenítésének értelmezte a baptisták, adventisták stb. tevékenységét, csak azért, mert egyesek – konkrétan kizárólag a nazarénusok és a jehovisták – fegyverforgás-ellenes tanokat hirdettek, ezt azonban valamennyi vonatkozó közösségre kivetítette. A katolikus püspöki kar 1925-ben – Prohászka Ottokár fogalmazásában – főpásztori körlevelet adott ki a szekták ellen, továbbá számos népszerűsítő röpiratot készítettek ellenük. Ezekben nem pusztán katolikus dogmatikai alapról bírálták a kisegyházak hitelveit, hanem azok

társadalmi veszélyességével, a nemzet egységét bomlasztó tevékenységgel vádolták őket, mindazonáltal a szektakérdés megoldását alapvetően rendőrségi ügynek tekintették. Csernoch János esztergomi érsek azzal is igyekezett a belügyminisztert az erőteljesebb korlátozásra rábírni, hogy a bethleni konszolidáció veszélyeztetését tulajdonította nekik. Zichy Nándor veszprémi püspök még alaptalan előítéletek felkeltésével is igyekezett a közvéleményben negatív képet kialakítani a kisegyházakról, a baptisták-ról többek között azt írta, hogy ingyenes amerikai hajójegyet kínálnak az áttérőknek stb. A *református egyház* szintén igyekezett a közvélemény mozgósító, továbbá a rendőrség korlátozó eszközeit igénybe venni, mégis szektaellenes stratégiájában a hitvédelmi és egyházfegyelmi eszközök alkalmazása került a középpontba. Elhangzottak olyan református vélemények is, miszerint a belügyi szervek fellépése inkább gyengíti a protestáns öntudatot, és elutasították azt a felfogást, hogy – mint egy debreceni teológus írta – „a lelki gondozás evangyéliomi fegyverei helyett börtönnel akarjunk magunknak híveket szerezni vagy megtartani”. Az 1920-as évek második felére azonban jórészt átvették a hatóságok érveit, és helyesnek tartották az erőteljesebb államhatalmi fellépést. Az *evangélikusok* 1926-ban tartott közgyűlésén a belügyminiszter jóval határozottabb fellépését sürgették. A szektákat a „nemzet lelki egységének” bomlasztásával vádolták, és szorgalmazták, hogy a történelmi egyházak országos és helyi szinten is működjenek együtt a rendőri és csendőri szervekkel.

A felekezeti kérdések 1930-as években történt változásainak vázolósa előtt érdemes ennek illusztrálására néhány *külföldi párhuzamot* is felhozni. A vallásszabadság kérdésében a 18. század vége óta állandó hivatkozási és viszonyítási alpnak használt *Egyesült Államok* alkotmányában az állam és egyház elválasztását akképpen értelmezték, hogy a polgárok gyakorlatilag tetszőleges számú és irányzatú vallásfelekezetet létrehozhatnak, működési engedélyüket az állam csak elismeri, ellenük kizárólag köztörvényes bűncselekmények elkövetése esetén lép fel. Nem véletlen, hogy az Európába missziós célzattal érkező kisegyházak többsége az Egyesült Államokban erősödött meg annyira, hogy kiépült, stabil egyházi szervezetet hozhasson létre. A felekezetalapítás jogának gyakorlását a 20. században sem korlátozta valamely egyéb egyházpolitikai szándék. Európa nyugati felében

(Anglia, Franciaország, Hollandia) a felekezetalapításnak szintén megvolt a jogi lehetősége, mellyel az érintettek élhettek is, annak ellenére, hogy a tradicionális egyházak itt jóval erősebb pozíciókkal rendelkeztek, mint Észak-Amerikában. Ezen országok közéletét ekkoriban csak ritkán kavarták fel a különféle „szektaügyek”. Az állam és az egyház elválasztásának elve az első világháborút követő polgári alkotmányokban szinte kivétel nélkül megtalálható, ugyanakkor Csizmadia Andor is rámutatott, hogy az előremutató rendelkezések többsége a megvalósításkor „kompromisszumokba fulladt”. A weimari *Németországban* az alkotmány széles jogkört biztosított a vallásgyakorlat folytatására, nem ismert el ugyan egyetlen államegyházat sem, ugyanakkor létrehozta a bevett felekezetek államegyháziságának megfelelő felügyeleti koordináció rendszert (Staatskirchenhoheit), mely a történelmi egyházakat nem tekintette az államszervezet részének, ugyanakkor biztosította több előjogukat és autonómiájuk érintetlenségét. A lényeg azonban ezúttal is a gyakorlati alkalmazásban rejlik, s Németországban a náci hatalomátvételig az újabb keletű vallásfelekezetek viszonylag könnyen és kevés akadályoztatástól érintve alakulhattak meg, illetve működhettek. Jellemző példa, hogy az Európa-szerte állandó zaklatásoknak kitett jehovisták Németországban törvényes felekezetként működtek, s egyik fő központjukat Magdeburgban állították fel. 1933 januárja után azonban a nácik drasztikusan korlátozták a kisebb felekezetek működését, többségüket betiltották, tagjait folyamatosan zaklatták, sőt a jehovistákat megkülönböztető jelzés (lila háromszög) viselésére kötelezték, koncentrációs táborokba hurcolták. A germán fajiságot hirdető ideológia nem tűrhette a vallásszabadság kifejezését (miközben elvben számos, azt biztosító törvény életben maradt), még a Hitlerrel konkordátumot kötő katolikus egyházzal kapcsolatban is a „sekrestyébe szorítás” elvét vallották. A németországihoz hasonló folyamatok zajlottak le az 1938-ig önálló Ausztriában is.

Lengyelországban az 1921-es alkotmány kijelentette, hogy a katolikus egyház vezető helyet foglal el az állam életében, ugyanakkor minden polgár számára szabad a vallásválasztás és gyakorlás joga. (Feltételként itt is csak a közrend és az erkölcs védelmét határozták meg.) A kiemelt pozíciót elfoglaló katolikus egyház mellett elismertnek tekintették az ortodox, az

evangélikus és az izraelita felekezeteket, az összes többi az el nem ismert kategóriába tartozott. Hiába tartalmazta azonban az elismertetés feltételeit az alkotmány is, a lengyel államban a katolikus egyház hagyományosan erős befolyása nyomasztó akadályt jelentett a megalakulni kívánó újabb felekezetek útjába. *Csehszlovákia* 1920. évi alkotmánya a magyar 1895-ös törvényhez hasonlóan a felekezeti besorolás hármias tagolódásáról rendelkezett, bár itt negyedik kategóriaként határozták meg a felekezeten kívüliséget, sőt kijelentették az ateista világnézethez való jogot is. Fontos különbségnek tekinthető még, hogy az el nem ismert felekezeteket (Klebelsberg Kunó fenti gondolatmenetével összecsengő módon) további két csoportba sorolták: egyesületként elismert nagyobb, illetve még úgy sem elismert kisebb szektákra. Előbbiek a legális működés előnyeit élvezhették, utóbbiak azonban ebben az országban is nem egyszer váltak a hatósági zaklatások áldozataivá, és vált gyakorlatilag lehetetlenné elismertetésük kérdése is. *Romániának* mind az 1923. évi, mind az 1938. évi alkotmányai tartalmazták, hogy a „lelkiismeret szabadsága korlátlan”, ugyanakkor a többségi elvre való hivatkozással rögzítették: „az ortodox egyház uralkodó a román államban; a görög katolikus egyháznak pedig elsőbbsége van a többi felekezet előtt.” A több felekezetet nem nevesítő alkotmány ellenére az erdélyi (magyar) történelmi egyházak számos sérelemtől zaklatottan ugyan, de legálisan működhettek. Új felekezetek létrehozásának jogát azonban de facto Romániában sem ismerték el, és a kiségyházi missziók (például az Erdélyben különösen erőteljesen szerveződő baptisták, vagy a kuriózumnak számító szombatosok) számos akadályoztatásnak, zaklatásnak voltak kitéve.

Általában elmondható, hogy az 1930-as években Európa-szerte megromlottak (vagy tovább romlottak) az új felekezetek törvényes létrehozásának politikai feltételei. Ezt a világháború kitöréséig rendszerint tételes jogszabályokban nem rögzítették, ugyanakkor számos kormányzati rendelet *közvetett módon* korlátozta tovább a felekezetek szerveződését. Elsősorban azokat a rendelkezéseket sorolhatjuk ide, melyek a kimondva-kimondatlanul uralkodónak tekintett vallás(ok) állami védelmének fokozását tartalmazták. Az olasz fasiszta törvénykönyv például szigorúan büntette az államvallást vagy annak híveit érintő gúnyolódást. (Aztán már csak az volt

a kérdés, hogy például egy protestáns kisegyházi prédikáció mikor meríti ki a fasiszták szemében a „vallásgyalázás” fogalmát.) Ugyanilyen rendelkezések láttak napvilágot az 1932. évi lengyel büntetőtörvénykönyvben stb. is.

Magyarországon hasonló nyíltsággal megfogalmazott rendelkezések nem láttak napvilágot, ugyanakkor a joggyakorlat világossá tette, hogy a történelmi egyházak kiemelten élvezik az állam sokoldalú védelmét és támogatását. Mindez a harmincas években tovább fokozódott, s nyilván közvetlen hatást gyakorolt arra, hogy a felekezetalapítás esélyei még tovább romlottak a korszakban, az 1929–1933-as gazdasági válság és a Gömbös-kormány tevékenysége nyomán elmélyültek a szektakérdéssel kapcsolatban korábban megfogalmazott álláspontok is. A belügyminisztériumi anyagok (1934, 1936) a korábbinál szigorúbb hatósági fellépést szorgalmaztak, s előírták, hogy intézkedés előtt a hivatalos szerveknek a helyi katolikus, református vagy evangélikus lelkész véleményét is ki kell kérniük. Mindennek ideológiai alapját Kozma Miklós belügyminiszter egészen nyíltan meg is fogalmazta: „A vallás gyakorlatának szabadsága nem terjedhet annyira, hogy annak alapján a Magyarországon bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetek hitelvi felfogását és híveinek vallási érzületét sértő tanokat lehessen hirdetni.” Ami egyértelműen a történelmi keresztény egyházak hatalmi pozíciójának megerősítésével volt egyenlő. Nem csupán azért, mert – mint említettük – a történelmi egyházak között is alapvető jelentőségű dogmatikai különbségek vannak, hanem azért is, mert maga a belügyminiszter is „szektának” definiálta az egyetlen jelentősebb törvényesen elismert felekezetet, a baptistákat. Sokatmondó továbbá, hogy a csendőrség nyomozó alosztálya, amely a belpolitikai mozgalmak, pártok tevékenységét volt hivatott figyelemmel kísérni, külön is feladatként kapta a kisegyházak szemmeltartását. A rendszer logikájából adódik, hogy az adventista, pünkösdistá stb. csoportok a baloldali (kommunista, szociáldemokrata, szakszervezeti stb.) mozgalmakkal kerültek azonos megítélés alá. Új felekezet törvényesítésének a harmincas évek közepétől már az elméleti feltételei sem voltak adottak.

Ami pedig a hatósági előírások *helyi szinten* történő megvalósítását illeti, tovább folytatódott a közösségek zaklatása. Még a törvényesen elismertnek számító baptistákkal is előfordult, hogy nemcsak egyszerű vidéki

gyülekezeteiket, hanem 1933-ban még országos konferenciájukat is szétosztatták a rendőrök, mondván, hogy szektának számítanak. (Mindez majdnem három évtizeddel a baptisták törvényesítését követően történt.) A kis-egyházi közösségek zaklatására egyébként az engedélyeztetési procedura hiánya, az összejöveteleken kiskorúak jelenléte adtak leggyakrabban alapot, de még olyan apróságokért is feljelentették őket (például a szegedi baptistákat 1934-ben), hogy az imaházukra tett bibliai idézet „közrendészetileg kifogásolható” stb. A hatósági akciókat helyi és országos szinten a történelmi egyházak támogatták, amit számos minisztérium és egyházi szervek közötti levélváltás, illetve egyházi lapokban megjelent tanulmány és szektaellenes konferencia is jelzett. (Utóbbiak közül kiemelkedett a református egyház 1933-ban Sárospatakon tartott rendezvénye.) 1935-ben például Hanauer Á. István váci püspök bizalmas levélben kereste meg Preszly Elemér belügyminisztériumi államtitkárt azzal, hogy utasítsa Ladánybene község elöljáróit az ott megjelent baptisták kiutasítására. „Baptistáknak adják ki magukat, de a valóságban megfigyelés szerint ennek leple alatt kommunista propagandát űznek” – írta, és meg volt arról győződve, hogy a Szovjetunió pénzeli őket. Az érvelés logikája ezúttal sem problémamentes, hiszen ha valaki a harmincas években kommunista szervezkedésbe akart kezdeni, nem valószínű, hogy egy faluban pont egy – amúgy is köztudottan éber hatósági figyelemnek kitett – kisegyházat választ fedőszervéül. A különböző (bal- és jobboldali) politikai ideológusok egyaránt nemzethalállal fenyegető veszélyt láttak a „szekták” tevékenységében. A jobboldali, nacionalista politikusok és publicisták általában a történelmi egyházak államfenntartó szerepét, a magyarság lelki egységét látták sértve általuk, míg a baloldali és a népi írók inkább a szegény magyar nép, konkrétan az alföldi parasztság helyzetének kilátástalanságát vélte felfedezni gyarapodásukban. 1936–1937 folyamán a falukutatók igyekeztek feltárni a parasztság nehézségeit – és az egyik legnagyobb tragédiának a szektásodást tartották, legjelentősebb képviselőik (Kovács Imre, Féja Géza) úgy vélték, hogy „a” szekta az agrárproletariátus nyomorából, a parasztság föld utáni vágyából táplálkozik, városokban szerintük alig tudnak lábra kapni.

A második világháború kitörését követően, 1939 decemberében Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a honvédelem érdekeire hivatkoz-

va szinte kivétel nélkül betiltotta a vallási kisebbségek mindenféle tevékenységét, tehát még korábbi (erősen korlátozott) jogait sem gyakorolhatták. A szektakérdés „végső megoldása” a történelmi egyházaktól eltérő hitéleti tevékenység drasztikus korlátozását illetve felszámolásának kísérletét jelentette. Az évek folyamán egyre élénkebben figyelték és büntették legkisebb mozgolódásukat (pl. titkos összejövetel kísérletét) is. A zaklatások minden korábbinál nagyobb méreteket öltöttek, és egyre több „szektást” ítéltek börtönbüntetésre, internálásra, sőt a jehovisták esetén 1942-ben országos begyűjtőakciót indítottak, egyes csoportjaikat munkaszolgálatra ítélték illetve koncentrációs táborba hurcolták.

A felekezetek jogi helyzetének megítélésekor rövid kitérőként említést kell tennünk a *világháborút követő* néhány évről is. Az újjászerveződő belügyminisztérium hatálytalanította a kisegyházakat sértő korábbi rendelkezéseket, és az állam számos megnyilatkozásában (például a békeszerződésben stb.) tett hitet a vallás- és lelkiismereti szabadság eszméjének tiszteletben tartása mellett. Eleinte úgy tűnt, a felekezetek törvényesítésének folyamata akár ott is folytatódhat, ahol az első világháború előtt abbamaradt. 1947 októberében a vallás- és közoktatási miniszter rendeleti úton elismert felekezetnek nyilvánította a metodista egyházat, majd az országgyűlés alig két hónappal később törvényt alkotott a bevett és a törvényesen elismert felekezetek közötti különbségek megszüntetéséről (1947/33. tc.). Számos kisegyház ezt követően állami elismerést kapott (jogilag tehát egyenjogú lett a történelmi egyházakkal), azonban ekkor sem szabad megfeledkezni az állami rendelkezések mögötti politikai szándékok fontosságáról. Az 1947–48 folyamán hozott egyházpolitikai intézkedések ugyanis már a vallásfelekezeteknek az államszocialista rendszerbe való kényszerítését készítették elő, és ekkor már nemcsak a kisebb, hanem nagyon is hangsúlyosan a történelmi egyházak háttérbe szorítására irányultak. A „szekták” pedig hasonló ideológiai tipizálás áldozatai lettek újra, értelemszerűen fordított előjellel: az autokratikus államirányítás szemében a történelmi egyházaktól független vallásosság a szovjet bolsevizmus helyett az amerikai imperializmus obskúrus ügynökévé, a „keresztény nemzet” helyett a „szocialista társadalom” bomlasztójává lényegült át, ám nagyon is hasonló módszerekkel lépett fel velük szemben.

Irodalom

A jelen dolgozathoz felhasznált források és szakirodalom jelentős részét már az ELTE BTK-n megvédett PhD-disszertációm publikált változatában részletesen ismerttettem: FAZEKAS CSABA: *Kisegyházak és szektákérdés a Horthy-korszakban*. Budapest, 1996. (Látósöng könyvek) A részletes hivatkozásoktól ezért ezúttal eltekintettem, csak a fontosabb, illetve ott nem említett adatok forrásmunkáit sorolom fel.

Az egyházak jogi helyzetével összefüggő kérdésekre máig az egyik legalaposabb monográfia: CSIZMADIA ANDOR: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak alakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest, 1966. A korszak felekezetalapítással kapcsolatos jogértelmezésére felhasználtuk még: HARAI LÁSZLÓ (szerk.): *A vallás- és közoktatásügyi igazgatás hatályos jogszabályainak gyűjteménye*. II. rész. Vallásügyi igazgatás. Budapest, 1943. 27.; GALLAY REZSŐ: *A vallásügyi közigazgatás és az egyházi szervezetek*. Nyíregyháza, é. n. [1942.] (A nyíregyházi községi közigazgatási tanfolyam kiadványai, 19.) 12–13.

A terminológiai kérdésekre (pl. szekta fogalmára) vonatkozó széles körű irodalomból: HORVÁTH ZSUZSA: A vallási pluralizmusról. In: Csákó Mihály (szerk.): *Hitek és emberek. Horváth Zsuzsa tanulmányai kisegyházakról, vallási mozgalmakról*. Budapest, 1995. 339–345. A kisegyházak történetével foglalkozó szakirodalom gyakran érinti a felekezetalapítás kérdéskörét is. Lásd pl.: SZIGETI JENŐ: A kisebb magyarországi egyházak. In: Lendvai L. Ferenc (szerk.): *A magyar protestantizmus, 1918–1948*. Budapest, 1987. 188–262.; KARDOS LÁSZLÓ – SZIGETI JENŐ: *Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok*. Budapest, 1988. stb.

A modern szektafogalom megszületésére és a felvilágosult abszolutizmus értelmzésére újabban kísérletet tettem: FAZEKAS CSABA: Protestáns megújulási mozgalom és szektaügy a XVIII. századi Szabolcs vármegyében. In: *Történelmi tanulmányok*. Miskolc, 1999. (Studia Miskolcinsensia, 3.) 120–144. A dualizmus első időszakának egyházpolitikai vitáiról lásd: CSORBA LÁSZLÓ: *A vallásalap „jogi természete”*. Budapest, 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 2.) 89–141. Eötvös József idézett beszéde pl.: ZELLER ÁRPÁD: *A magyar egyházpolitika, 1847–1894*. I. köt. Budapest, 1894. 545–547.

A dolgozatban felhasznált egyházpolitikai törvényeket az alábbi munka alapján idéztük: GERGELY JENŐ: Egyházpolitikai törvények Magyarországon a polgári korban (1848–1948). In: *Állami és egyházi igazgatás Magyarországon a 19. és 20. században*. Budapest, 1996. (A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára, VIII.)

40–53. (További törvényekre lásd a *Magyar Törvénytár* vonatkozó köteteit.) Az 1990/4. tc.-et: *Az egyházak szerepe a megújuló társadalmakban*. Budapest, 1997. 57–66.; az egyházak nyilvántartásba vételével kapcsolatos jogértelmezés irodalmából általában használtuk: ERDŐ PÉTER: A vallási közösségek és jogi kezelésük. In: *Jogtudományi Közlöny*, 1999. március. 127–131.; különösen: SAJÓ ANDRÁS: A „kis-egyház” mint alkotmányjogi képtelenség. *Fundamentum*, 1999/2. sz. 87–98.

Az egyházpolitikai folyamatokra, a történelmi egyházak és az állam kapcsolatairól jól használtuk: GERGELY JENŐ: *A politikai katolicizmus Magyarországon*. Budapest, 1977.; UÓ: *A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945*. Budapest, 1997.; BOLYKI JÁNOS – LADÁNYI SÁNDOR: A magyarországi református egyház 1918–1948 között. (1987) In: BARCZA JÓZSEF – DIENES DÉNES (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története, 1918–1990*. Tanulmányok. Sárospatak, 1999. (A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai, 4.) 7–100. A két világháború közötti felekezetalapítási kísérleteket és szektaügyeket említett kötetemben összefoglaltam, újabb irodalommal lásd még: FAZEKAS CSABA: A csendőrség és a történelmi egyházak kapcsolatai a Horthy-korszakban az el nem ismert felekezetek kezelése tükrében. In: PARÁDI JÓZSEF (szerk.): *A napóleoni közbiztonsági őrtisztület útja Párizstól – Itálián és Ausztrián keresztül – Budapestig*. H. n. [Budapest], 1998. (Rendvédelem-történeti Füzetek, VII., 8.) 34–40.; az említett 1925. évi püspökkari körlevélről újabban: MÓZESSY GERGELY: *Prohászka Ottokár a magyar püspöki karban*. (Megjelenés alatt.)

A Magyarországon kívüli egyházpolitikai törvényekről és alkalmazásukról CSIZMADIA ANDOR idézett monográfiája mellett (104–108.) használtuk: BEKE IMRE: *Az Amerikai Egyesült Államok politikai lexikona*. Budapest – New York, 1991. 29–30.; NAGY LAJOS: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, 1944. [Reprint: Székelyudvarhely, 1994.] 69., 101., 229., 263. stb.